

Хусточка

Рюноске Акутагава

Кіндзо Хасеґава, професор юридичного факультету Імператорського університету в Токіо, сидів на веранді у плетеному кріслі й читав Стріндберґову "Драматургію" [15].

За фахом професор вивчав колоніальну політику. Тим-то читач, мабуть, трохи здивований, що професор читав Стріндберґа. Але славнозвісний вчений і педагог професор Хасеґава, як тільки трапиться вільна часинка, не цурався заглядати в книжки, що, хоч і не стосувалися його наукових студій, але володіли думками й почуттями сучасної молоді. От, приміром, нещодавно професор не полінувався прочитати "De Profundis" і "Наміри" Оскара Вайльда лише тому, що студенти юридичної школи, де він за сумісництвом був директором, зачитувалися цими творами. Отож, коли вже професор був такої вдачі, то й не дивно, що тепер він узявся до трактату про європейську драму й акторське мистецтво. Адже серед його вихованців були не тільки студенти, що залюбки писали критичні статті про Ібсена, Стріндберґа й Метерлінка, але й траплялися ентузіасти, готові ступити у слід тих сучасних драматургів і присвятити своє життя драматургії.

Щоразу, дочитуючи цікавий розділ, професор одкладав книжку на коліна й знічев'я позирав на паперовий гіфський [16] ліхтар, що висів над верандою. І дивна річ – тільки-но він одвертався від книжки, як одразу забував про Стріндберґа. Натомість на гадку спливало, як він з дружиною ходив купувати собі той ліхтар. Професор оженився, перебуваючи на навчанні в Америці. Ясна річ, дружина була американка, та Японію і японців вона полюбила не менше, ніж сам професор. Понад усе припали їй до вподоби по-мистецькому виконані японські художньо-промислові вироби. Певно, і те, що на веранді висів гіфський ліхтар, скоріше слід уважати виявом її смаку до витворів японського мистецтва, ніж професоровим уподобанням.

Щоразу, відкладаючи книжку, професор думав про дружину, гіфський ліхтар і про японську цивілізацію, що її проявом був той ліхтар. На його думку, за останні п'ятдесят років японська цивілізація досягла знаменного успіху в матеріальному виробництві. А от духовного поступу за той час майже непомітно. Ба навіть навпаки – духовне життя до певної міри занепадало. А як можна вирятувати країну з того занепаду? Ось що має турбувати сучасних мислителів. Професор доходив висновку, що не залишається нічого іншого, як спертися на питому японську систему бусідо [17]. Бусідо аж ніяк не слід уважати за якусь упереджену й обмежену мораль острівної країни. Навпаки, в бусідо є навіть щось таке, що єднає його з християнським духом країн Європи та Америки. Якби вдалося поєднати дух бусідо з сучасним напрямом думок, то цим було б зроблено великий внесок не тільки в духовну культуру Японії, але завдяки цьому легко можна було б досягти взаєморозуміння між народами Європи й Америки і японським народом, сприяти встановленню миру в цілому світі.

Здавна професор уважав себе, у цьому розумінні, мостом між Сходом і Заходом.

Тому професора не могло не втішати, як думки про дружину, гіфський ліхтар і японську цивілізацію, що її виявом є той ліхтар, гармонійно вкладаються йому в голову. Однак що більше він утішався тією душевного злагодою, то частіше помічав, навіть під час читання, як думки линути далеко від Стріндберга. Тоді він спересердя тряс головою і починав уважно вчитуватися в дрібні ієрогліфи. І саме там, де почав читати, він натрапив на такі слова: "Якщо актор знаходить для найпростішого почуття вдалий вираз і тим здобуває собі популярність, то згодом, мабуть, аби себе не переобтяжити і швидше досягти успіху, він часто-густо вдається до цього засобу. А це вже манірність..."

Зроду професор не цікавився мистецтвом, надто драматичним. Навіть японські вистави він бачив лише кілька разів у житті. Якось в оповіданні одного студента професор натрапив на ім'я Байко. Та навіть йому, гордому своєю енциклопедичною пам'яттю, воно нічого не промовляло. Отож, принагідно підкликавши до себе того студента, професор спитав:

– Ви знаєте, хто такий Байко?

– Байко? Байко – актор трупи імператорського театру на Маруноуті, тепер грає роль Місао в "Тайконі Дзюдамме", – чемно відповів студент у хакама з кокурського полотна.

Тому-то професор не мав жодного власного погляду на розмаїті правила сценічної гри, що про неї так вільно писав Стріндберг. Професор міг підтримати своє зацікавлення до міркувань автора настільки, наскільки вони пов'язувалися з тим, що він бачив у театрах під час навчання на Заході. Та, власне, цим професор не дуже відрізнявся від учителя англійської мови в середній школі, який читає п'єси Бернарда Шоу в пошуках фразеологізмів.

Незасвічений гіфський ліхтар висів під стелею веранди, а професор Кіндзо Хасеґава сидів у плетеному кріслі й читав Стріндбергову "Драматургію". Якби автор написав тільки це, то читач міг би легко собі уявити, що то було пополудні, раннього літа, коли дні такі довгі-предовгі. Однак автор зовсім не хоче цим сказати, що професор нудьгував. Якби комусь заманулося так виставити справу, то це було б умисно цинічне викривлення правди.

Та несподівано професор мусив одкласти набік навіть Стріндберга, бо його невинні роздуми перервала покоївка, сповістивши про прихід гості. Хоч би який довгий був день, а люди, видно, не дадуть йому вільно дихнути...

Відклавши книжку, професор зиркнув на візитну картку, яку щойно принесла покоївка. На гладкому, кольору слонової кістки папері дрібними ієрогліфами було написано: Ацуко Нісіяма. З такою особою, здається, він не знайомий. Та, покидаючи крісло, славнозвісний професор задля певності ще раз у думці перебег своїх знайомих. Однак жодне обличчя, що могло б належати гості, не виринали в пам'яті. Отож, устроївши візитну карточку в книжку замість закладки, а книжку лишивши на плетеному кріслі, професор квапливо обсмикав перед свого хітоє[18] й на мить звів погляд на ліхтар. Найчастіше в таких випадках більше нетерпеливиться господар, аніж

гість, якого той господар змушує чекати. Не треба, здається, пояснювати, що це стосується і поважного професора. Навіть якби той гість і не був такою незнаною особою, як жінка, що завітала того дня.

Нарешті, прикинувши, скільки часу минуло, професор розчинив двері до вітальні. Майже тоді, як він заходив усередину, а рука його відпустила клямку, назустріч йому з крісла підвелася жінка років сорока. На гості було, як на думку професора, надто елегантне сіро-блакитне хітє, на грудях, де вузькою смужкою розходились краї хаорі[19] вправлений у пряжку, блимав малахітовий ромбик. Навіть байдужий до таких дрібниць професор одразу помітив, що волосся гості викладене в зачіску "марумаге", як личить заміжній жінці. З властивим для японців круглим обличчям і бурштиною шкірою, жінку можна було зарахувати до типу розумних матерів. Професор зиркнув на неї, і йому здалося, що він колись уже її бачив.

- Це я Хасегава, - він привітно вклонився, сподіваючись, що вона щось скаже йому у відповідь, якщо вони десь зустрічалися.

- Я - мати Кенітіро Нісіями, - виразно відрекомендувалася жінка і шанобливо відповіла поклоном на привітання професора.

Зачувши прізвище Нісіяма, професор одразу пригадав собі учня, який писав критичні статті про Ібсена й Стріндберга, вивчав, здається, німецьке право, а навіть вступивши до університету, вчашав до професора поговорити про сучасні ідеї. А навесні той студент захворів на перитоніт, лежав в університетській лікарні й професор принагідно кілька разів до нього навідувався. Тож не випадково професорові здалося, начебто він десь бачив обличчя цієї жінки. Густобровий, усмішливий син - просто викапана мати.

- Ага, мати Нісіями-куна? - покиваючи головою, професор указав на крісло по цей бік невеличкого столика: - Прошу, сідайте.

Гостя попросила вибачення за несподівані відвідини, ще раз уклонила і сіла на запропоноване крісло. Сідаючи, вона вийняла з рукава щось біле, здається, хусточку. Помітивши це, професор квапливо підсунув до гості корейське віяло, а сам присів на крісло по той бік столика.

- Гарненький у вас будиночок, - трохи силувано озвалася гостя, оглядаючи світлицю.

- Та де там. Він лише просторий, але мені до нього байдуже, - звиклий до таких компліментів, професор звелів покоївці, яка щойно принесла холодний чай, поставити його перед гостею.

- Як мається Нісіяма-кун? Чи не погіршало йому?

- Авжеж... - склавши руки на колінах, гостя на хвилю збентежено вмовкла, потім спокійно і врівноважено повела далі: - Власне, через це я й прийшла... Та ми не годні були йому чимось зарадити. Коли він ще жив, ви були до нього дуже добрі...

"Мабуть, гостя просто неслівлива, що не зважиться випити чаю", - подумав собі професор, готуючись пригубити чашку. Бо гадав, що ліпше подати приклад, аніж настирливо пригощати. Та не встиг він торкнутися чашкою м'яких вусів, як слова гості

раптом уразили його слух. "Пити чи не пити?" – ось що, незалежно від юнакової смерті, мучило його якусь мить. Але ж не годилося без кінця тримати чашку перед собою. Отож, професор рішуче надпив півчашки, злегка насупив брови й зітхаючи промовив:

– О, як жаль!

– В лікарні син частенько згадував про вас. То хоч я і знала, що вам ніколи, але наважилась про все повідомити і скласти подяку...

– Та що ви, за віщо? – професор поставив чашку, а натомість узяв зі столу провощене віяло й сумовито провадив далі: – Кажете, що його не можна було врятувати? Перед ним тільки відкривалося життя... Я давненько не навідувався до лікарні, а тому не сподівався такого лиха. А коли це сталося, коли він умер?

– Вчора минуло сім днів.

– У лікарні?

– Атож.

– Далєбі, для мене це жахлива несподіванка.

– Принаймні ми зробили все, що могли, атому лишається тільки скоритися долі. Проте, як оглядаюся в минуле, не можу втриматись від жалю.

За такою розмовою професор запримітив дивну річ: ні з поведінки, ані з вигляду гості не було знати, що вона розповідає про синову смерть. В очах – ані сльози, голос – спокійнісінький, у кутиках рота навіть усмішка притаїлася. А тому кожному, якби він не слухав її оповіді, а лише дивився на обличчя, напевне могло б здатися, що жінка розкажує про щось буденне, звичне. Професор не міг надивуватись.

Давно, ще як він учився в Берліні, помер Вільгельм І, батько нинішнього кайзера. Про цю подію професор почув у кав'ярні, куди частенько навідувався, і, звісно, особливо тою звісткою не був уражений. Отож, як звичайно у доброму настрої, з тростинкою під пахвою, вертався він до пансіону. Та тільки він одчинив двері, двоє дітей з пансіону – дівчина років дванадцяти у брунатовому жакеті, хлопець у блакитних штанцях років дев'яти – раптом кинулись до нього і ревно заплакали. Приязний до дітей, він розгубився і лише заходився їх втихомирювати, гладячи їхні русяві голівки й безперестанку перепитуючи, що ж сталося. Та діти не вгамовувалися. Тільки згодом, ковтаючи сльози, вони прохлипали: "Наш дідусь імператор умер".

Професора тоді вельми здивувало, що смерть імператора навіть дітей так тяжко засмутила. Причину, видно, треба шукати не тільки у стосунках між імператорським двором і народом. Імпульсивне збудження європейців, що його так вражало в Європі, від самого початку, як він туди приїхав, тепер його, японця, послідовника системи бусідо, просто приголомшило. Він ніколи не міг забути того співчуття і недовіри, якої тоді зазнав.

Так і тепер, лише навпаки, професор ніяк не міг збагнути, як це жінка не плаче. Услід за першим відкриттям прийшло друге. Саме тоді їхня розмова, перейшовши від спогадів про вмерлого юнака до подробиць його щоденного життя, звертала знову на спомини. Якось ненароком з руки професора вислизло корейське віяло і впало на маркетровану підлогу. Розмова, ясна річ, не була такою невідкладною, аби не

допустити перерви на хвилю. Отож, нахилившись вперед, професор сягнув рукою до підлоги. Віяло лежало якраз під столиком коло жіничиних ніг у білих табі[20]. Звернувши погляд униз, професор зненацька помітив жіничині коліна й руки з хусточкою. Певна річ, у тому ще не було жодного відкриття. Але тут же професор завважив, що жіничині руки шалено тремтять, а гостя, аби глушити свої почуття, так цупко стискає хусточку, що та замалим не розривається. Нарешті, він запримітив, що гаптованим краєм зім'ятої шовкової хусточки між тендітними пальцями наче легіт ворухити. Обличчя гості всміхалося, а насправді всім тілом вона плакала.

Коли професор підняв віяло і підвів голову, на його обличчі відбилося якесь небачене досі почуття – побожне відчуття, що побачив недозволене, посилювалося деякою театральністю.

– О, навіть я, бездітний, глибоко переймаюся вашим душевним болем, – промовив професор стиха, зворушено, перекинувши назад голову, наче чимось засліплений.

– Дуже вам удячна. Та як вже не є, а лиху не зарадиш... – гостя злегка нахилила голову.

Її обличчя, як і перше, осявала яскрава усмішка.

Збігло дві години. Професор освіжився ванною, повечеряв, поласував вишнями на десерт і зручно вмовився у плетеному кріслі на веранді. Довгий літній вечір спадав поволі, на небі ще жевріла заграва і на веранді з навстіж одчиненими вікнами зовсім не стемніло. Заклавши ногу на ногу і відхиливши голову на спинку крісла, професор у задумі споглядав поторочений край гіфського ліхтаря, освітленого слабкими відблисками надвечір'я. Хоч у руках професор усе ще тримав Стріндбергову "Драматургію", проте, здається, не прочитав нової сторінки. Інакше і не могло бути: з думки професорові не виходила мужня поведінка пані Ацуко Нісіями.

Вечеряючи, професор розповів дружині всі подробиці, пов'язані з відвідинами пані Ацуко Нісіями, вихваляв цей випадок, як справжній приклад системи бусідо для японок. Дружина, закохана в Японію і японців, слухаючи ту розповідь, лише те й робила, що виказувала свою згоду. Професор був вельми вдоволений, що у своїй дружині має таку палку слухачку. Тепер усі троє – дружина, гостя і гіфський ліхтар – викарбовувалися в його свідомості на певному етичному тлі.

Автор не знає, чи довго професор тішився тими приємними роздумами. Та раптом він згадав, що йому замовляли допис до часопису. Під заголовком "Листи до сучасної молоді" той часопис подавав міркування на загальноморальні теми найвидатніших людей з усієї країни. Надумавши використати нинішній випадок як матеріал, описати свої враження і негайно відіслати статтю, професор почухав потилицю.

У руці, що нею він почухався, була книжка. Помітивши книжку (за думками він уже й забув про неї), професор розгорнув її там, де лежала візитна картка, на тій сторінці, яку він почав було читати. Саме тоді зайшла покоївка і засвітила гіфський ліхтар над головою, отож, не важко було прочитати стовпчики дрібних ієрогліфів. Професорів погляд упав на сторінку. Стріндберг писав: "За моєї юності люди розповідали про подвійну гру пані Гейдельберг, про те, як вона, здається, у Парижі, руками розривала

навпіл хусточку, коли на її обличчі вигравала усмішка. Тепер це називається "химери гнути"..."

Професор поклав, не згортаючи, книжку на коліна. Між сторінками лежала візитна картка Ацуко Нісіями. Та думки вже не роїлися навколо гості, ні навколо дружини, ані японської цивілізації. У голові снувалося щось невиразне, здатне зруйнувати мирну гармонію між гостею, дружиною і японською цивілізацією. Сценічне штукарство, що його взяв на поглум Стріндберг, ясна річ, не те саме, що питання практичної моралі. Та натяк, добутий з прочитаного, зроджував у душі неспокій, що міг зіпсувати професорів безтурботний після ванни настрій. Професорові думки закрутилися навколо бусідо й манірності...

Професор зажурено покивав головою, звів погляд угору і втупив очі в яскраве світло гіфського ліхтаря з намальованими осінніми квітами.